

॥ द्वितीयः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमकाण्डे द्वितीयः प्रश्नः ॥

विष्णुमुखा वै देवाश्छन्दोभिरिमाँलोकाननपज्यमभ्यजयन्
यद्विष्णुक्रमान्क्रमते विष्णुरेव भूत्वा यजमानश्छन्दोभिरिमाँलोकाननप
जयति विष्णोः क्रमोऽस्यभिमातिहेत्याह गायत्री वै पृथिवी
त्रैष्टुभमन्तरिक्षं जागंती द्यौरानुष्टुभीर्दिशश्छन्दोभिरेवेमाँलोकान्
यथापूर्वमभि जयति प्रजापतिरुग्मिमसृजत सोऽस्माथ्यृष्टः (१)

पराङ्मेतयाऽन्वैदक्रन्दिति तया वै सोऽग्नेः प्रियं
धामावारुन्ध यदेतामन्वाहाग्नेरैवैतया प्रियं धामावं रुन्ध ईश्वरो वा
एष पराङ्मुदघो यो विष्णुक्रमान्क्रमते चतुसृभिरा वर्तते चत्वारि
छन्दाऽस्ति छन्दाऽस्ति खलु वा अग्नेः प्रिया तुनूः प्रियामेवास्य
तुनुवंमभि (२)

पूर्यवर्तते दक्षिणा पूर्यवर्तते स्वमेव वीर्यमनु पूर्यवर्तते
तस्मादक्षिणोऽर्थं आत्मनो वीर्यवत्तरोऽर्थो आदित्यस्यैवा-
ऽऽवृत्तमनु पूर्यवर्तते शुनःशेषपुमार्जीगर्ति वरुणोऽगृह्णाथ्स एतां
वारुणीमपश्यत्तया वै स आत्मानं वरुणपाशादमुश्चद्वरुणो वा एतं
गृह्णाति य उखां प्रतिमुश्चत् उदुत्तमं वरुणं पाशमस्मदित्याहाऽऽ-
त्मानमेवैतया (३)

वरुणपाशान्मुश्चत्या त्वाहारूपमित्याहाऽऽ हैन् ९ हरति

ध्रुवस्ति॒ष्ठा॒विंचा॒चलि॒रित्या॑ह् प्रति॒ष्ठित्यै॒ विश॒स्त्वा॒ सर्वा॑
वा॒ञ्चु॒न्त्वित्या॑ह् वि॒शै॒वै॒न॒॑ सम॑र्धयत्य॒स्मित्रा॒ष्ट्रमधि॑ श्रे॒येत्या॑ह्
रा॒ष्ट्रमे॒वा॒स्मि॑न्त्रु॒वमंकर्य॑ का॒मयेत् रा॒ष्ट्रँ॑ स्या॒दिति॑ तं मनसा॑
ध्यायेद्रा॒ष्ट्रमे॒व भंवु- (४)

त्यग्रे॑ बृहन्त्रुषसा॑मूर्खो॑ अंस्था॒दित्या॑हा॒ग्रमे॒वै॒न॒॑ समा॒नाना॑
करोति॑ निर्जग्मिवा॒न्तमंस॑ इत्या॑ह् तमं॑ ए॒वास्मादप॑ हन्ति॑
ज्योति॒षागा॒दित्या॑ह् ज्योति॒रेवा॒स्मिन्दधाति॑ चतु॒सृभिः॑ सादयति॑
च॒त्वारि॑ छन्दाँ॑सि॑ छन्दो॒भिरेवाति॒छन्दसोत्तमया॑ वर्ष्म॑ वा॑ ए॒षा॑
छन्दं॑सां॑ यदति॒च्छन्दा॑ वर्ष्म॑वै॒न॒॑ समा॒नाना॑ करोति॑ सद्वंती॑ (५)

भवति॑ स॒त्त्वमे॒वै॒न॒॑ गमयति॑ वा॒थ्सु॒प्रेणोप॑ तिष्ठत॑ ए॒तेन॒॑ वै॑
व॒थ्सु॒प्रीर्भालन्दनोऽग्ने॑ः प्रियं॑ धामावा॑रुन्धाग्ने॑रै॒वै॒तेन॒॑ प्रियं॑ धामावा॑रुन्ध
एकादशं॑ भंवत्येकघैव यजंमाने॑ वीर्य॑ दधाति॑ स्तोमेन॒॑ वै॑ देवा॑
अ॒स्मिंलोक॑ आ॒र्द्धवञ्चन्दो॒भिरु॒मुष्मिन्नस्तोमंस्येव॑ खलु॑ वा॑ ए॒तद्रूपं॑
यद्वा॑थ्सु॒प्रम्यद्वा॑थ्सु॒प्रेणोप॑तिष्ठत - (६)

इ॒ममे॒व तेन॒॑ लोकमभि॑ जंयति॑ यद्विष्णुक्रमान्क्रमते॒मुमे॒व
तैर्लोकमभि॑ जंयति॑ पूर्वद्युः॑ प्रक्रांमत्युत्तरेद्युरूपं॑ तिष्ठते॑ तस्मा॒द्योगे॑
ऽन्यासा॒॑ प्रजानां॒॑ मनः॒॑ क्षेमे॒न्यासां॒॑ तस्मा॒द्यायावरः॒॑ क्षेम्यस्येशे॑
तस्मा॒द्यायावरः॒॑ क्षेम्यम॒ध्यवंस्यति॑ मुष्टी॑ करोति॑ वाचं॑ यच्छति॑
यज्ञस्य॒॑ धृत्यै॑॥ (७)

सृष्टोऽन्येतया भवति सद्वृत्युपतिष्ठते द्विचत्वारि॒श्चाच॥७॥ [१]

अन्नपतेऽन्नस्य नो देहीत्याहाग्निर्वा अन्नपतिः स एवास्मा॒
अन्नं प्र यच्छत्यनमी॒वस्य शुष्मिण् इत्याहायु॒क्षमस्येति॒ वावैतदाहू॒
प्र प्रदातारं तारिष् ऊर्जं नो धेहि द्विपदे चतु॒ष्पद इत्याहाऽऽ-
शिष्मेवैतामा शास्त् उदु॒त्वा विश्वै॒देवा इत्याह प्राणा॒ वै विश्वै॒
देवाः (८)

प्राणैरैवैनमुद्यच्छुतेऽग्ने॒ भरन्तु चित्तिभिरित्याहू॒ यस्मा॑ एवैनं॑
चित्तायोद्यच्छुते॒ तेनैवैन॒ समर्धयति॒ चतु॒सृभिरा॒ सादयति॒ चत्वारि॒
छन्दा॒सि॒ छन्दोभिरैवातिच्छन्दसोत्तमया॒ वर्ष्म् वा॒ एषा॒ छन्दसां॒
यदतिच्छन्दा॒ वर्ष्मैवैन॒ समानानां॒ करोति॒ सद्वती॒ भवति॒ सुत्त्वमेवैन॒
गमयति॒ प्रेदग्ने॒ ज्योतिष्मान् (९)

याहीत्याहू॒ ज्योतिरैवास्मिन्दधाति॒ तुनुवा॒ वा॒ एष हिनस्ति॒ य॒
हिनस्ति॒ मा हि॒सीस्तुनुवा॒ प्रजा॒ इत्याहू॒ प्रजाभ्य॑ एवैन॒ शमयति॒
रक्षा॒सि॒ वा॒ एतद्यज्ञ॒ संचन्ते॒ यदनं॒ उथ्सर्जत्यक्रन्ददित्यन्वाहू॒
रक्षसामपंहत्या॒ अनंसा॒ वहुन्त्यपंचितिमेवास्मिन्दधाति॒
तस्मादनुस्वी॒ चं॒रुथी॒ चातिथीनामपंचिततमा॒- (१०)

वपंचितिमान्भवति॒ य एवं॒ वेदं॒ समिधाऽग्निं॒ दुवस्यतेति॒
घृतानुषिक्तामवसिते॒ समिधमा॒ दधाति॒ यथातिथय॑ आगताय
सर्पिष्वंदातिथ्यं॒ क्रियते॒ तादृगेव॒ तद्वायत्रिया॒ ब्राह्मणस्य॑ गायत्रो॒
हि॒ ब्राह्मणस्त्रिष्टुभा॑ राजन्यस्य॒ त्रैष्टुभो॑ हि॒ राजन्योऽप्सु॒ भस्म॑ प्र

वैशायत्युपसुयोनिर्वा अग्निः स्वामेवैनं योनिं गमयति तिसृभिः प्र
वैशायति त्रिवृद्धा - (११)

अग्निर्यावानेवाग्निस्तं प्रतिष्ठां गमयति परा वा एषोऽग्निं
वंपति योऽपसु भस्मं प्रवेशयति ज्योतिष्मतीभ्यामवं दधाति
ज्योतिरेवास्मिन्दधाति द्वाभ्यां प्रतिष्ठित्यै परा वा एष प्रजां पशून्
वंपति योऽपसु भस्मं प्रवेशयति पुनरुर्जा सुह रथ्येति पुनरुदैति
प्रजामेव पशूनात्मन्धत्ते पुनस्त्वाऽऽदित्या - (१२)

रुद्रा वसंवः समिन्धतामित्याहैता वा एतं देवता अग्ने
समैन्धत ताभिरेवैन् समिन्द्वे बोधा स बोधीत्युपं तिष्ठते
बोधयत्येवैनं तस्मांधुस्वा प्रजाः प्र बुध्यन्ते यथास्थानमुपं तिष्ठते
तस्मांद्यथास्थानं पशवः पुनरेत्योपं तिष्ठन्ते॥ (१३)

वै विश्वे देवा ज्योतिष्मानपचिततमौ त्रिवृद्धा आदित्या द्विचत्वारि॒शत्र्च॥६॥ [२]

यावती वै पृथिवी तस्यै यम आधिपत्यं परीयाय यो वै
युमं दैवयज्ञनमस्या अनिर्याच्याग्निं चिनुते युमायैन् स चिनुते-
ऽपेतत्यध्यवसाययति यममेव दैवयज्ञनमस्यै निर्याच्याऽऽत्मनेऽग्निं
चिनुत इष्वग्रेण वा अस्या अनामृतमिच्छन्तो नाविन्दन्ते देवा
एतद्यज्ञुरपश्युन्नपेतेति यदेतेनाध्यवसाययुत्य- (१४)

नामृत एवाग्निं चिनुत उद्धन्ति यदेवास्या अमेध्यं तदपं
हन्त्युपोऽवोक्षति शान्त्यै सिक्तता नि वंपत्येतद्वा अग्नेर्वैश्यानुरस्य
रूपं रूपेणैव वैश्यानुरमवं रुन्ध ऊषान्नि वंपति पुष्टिर्वा एषा

प्रुजननं यदूषा: पुष्ट्यामेव प्रुजननेऽग्निं चिनुतेऽथो सुंज्ञानं एव
सुंज्ञानुङ्ग ह्येतत् (१५)

पशूनां यदूषा द्यावापृथिवी सुहास्तां ते वियुती अब्रूतामस्त्वेव
नौ सुह यज्ञियमिति यदमुष्यां यज्ञियमासीत्तदस्यामदधात्त
ऊषां अभवन् यदस्या यज्ञियमासीत्तदमुष्यामदधात्तदश्चन्द्रमासि
कृष्णमूषा त्रिवपन्नदो ध्यायेद्यावापृथिव्योरेव यज्ञियेऽग्निं चिनुतेऽय ६
सो अग्निरिति विश्वामित्रस्य (१६)

सूक्तं भवत्युतेन वै विश्वामित्रोऽग्नेः प्रियं धामावारुन्धाग्नेरवैतेन
प्रियं धामावं रुन्धे छन्दोभिर्वै देवाः सुवर्गं लोकमायश्चतस्रः
प्राचीरूपं दधाति चत्वारि छन्दाः सि छन्दोभिरेव तद्यज्ञमानः
सुवर्गं लोकमेति तेषां सुवर्गं लोकं युतां दिशः समव्हीयन्त ते
द्वे पुरस्ताथ्सुमीची उपादधत् द्वे (१७)

पश्चाथ्सुमीची ताभिर्वै ते दिशोऽद्व॑हन् यद्वे पुरस्ताथ्सुमीची
उपादधाति द्वे पश्चाथ्समीची दिशां विधृत्या अथो पशवो वै
छन्दाः सि पशुनेवास्मै समीचो दधात्यृष्टावुपं दधात्यृष्टाक्षरा
गायत्री गायत्रोऽग्निर्यावानेवाग्निस्तं चिनुतेऽष्टावुपं दधात्यृष्टाक्षरा
गायत्री गायत्री सुवर्गं लोकमञ्जसा वेद सुवर्गस्य लोकस्य (१८)

प्रज्ञात्यै त्रयोदश लोकं पृणा उपं दधात्येकं विश्वाति: सं पद्यन्ते
प्रतिष्ठा वा एकविश्वाः प्रतिष्ठा गारहं पत्य एकविश्वास्यैव प्रतिष्ठां
गारहं पत्यमनु प्रतिं तिष्ठति प्रत्यग्निं चिक्यानस्तिष्ठति य एवं वेद

पञ्चचितीकं चिन्वीत प्रथमं चिन्वानः पाङ्को यज्ञः पाङ्काः पशवो
यज्ञमेव पशूनवं रुन्धे त्रिचितीकं चिन्वीत द्वितीयं चिन्वानस्य इमे
लोका एष्वेव लोकेषु (१९)

प्रति तिष्ठत्येकचितीकं चिन्वीत तृतीयं चिन्वान एकधा
वै सुवर्गो लोक एकवृत्तैव सुवर्गं लोकमेति पुरीषेणाभ्यूहति
तस्मान्माऽसेनास्थि छन्नं न दुश्शर्मा भवति य एवं वेद पञ्च
चितयो भवन्ति पञ्चभिः पुरीषैरभ्यूहति दश सं पद्यन्ते दशक्षरा
विराडन्ते विराङ्गुराज्येवान्नाद्ये प्रति तिष्ठति॥ (२०)

अभ्युवसाययति हैतद्विश्वामित्रस्यादधत् द्वे लोकस्य लोकेषु सप्तचत्वारिंशत् ॥७॥ ——— [३]

वि वा एतौ द्विषाते यश्च पुराग्निर्यशेखायाऽ समितमिति
चतुसृभिः सं नि वंपति चत्वारि छन्दाऽसि छन्दाऽसि खलु वा
अग्नेः प्रिया तनूः प्रिययैवैनौ तनुवा स शास्ति समितमित्याहु
तस्माद्व्यंणा क्षत्रं समेति यथसन्व्युप्य विहरति तस्माद्व्यंणा क्षत्रं
व्यैत्यृतुभिर्- (२१)

वा एतं दीक्षयन्ति स कृतुभिरेव विमुच्यो मातेवं पुत्रं पृथिवी
पुरीष्यमित्याहर्तुभिरेवैन दीक्षयित्वर्तुभिर्वि मुश्चति वैश्वानर्या
शिक्यमा दत्ते स्वदयत्यैवैनन्नैरकृतीः कृष्णास्तिस्तुषपक्षा भवन्ति
निरकृत्ये वा एतद्वाग्धेयं यत्तुषा निरकृत्ये रूपं कृष्णं रूपेणैव
निरकृतिं निरवदयत इमां दिशं यन्त्येषा (२२)

वै निरक्षेत्यै दिख्वायां मेव दिशि निरक्षेतिं निरवंदयते स्वकृतु
इरिण उपं दधाति प्रदरे वैतद्वै निरक्षेत्या आयतनं ऽुं स्व एवाऽऽ-
यतने निरक्षेतिं निरवंदयते शिक्यमभ्युपं दधाति नैरक्षेतो वै पाशः
साक्षादेवैनं निरक्षेतिपाशान्मुश्चति तिस्र उपं दधाति त्रेधाविहितो वै
पुरुषो यावानेव पुरुषस्तस्मान्निरक्षेतिमवं यजते परांचीरुपं (२३)

दधाति परांचीमेवास्मान्निरक्षेतिं प्रणुदते प्रतीक्षमा
यन्ति निरक्षेत्या अन्तरहित्यै मार्जयित्वोपं तिष्ठन्ते मेध्यत्वायु
गारहं पत्यमुपं तिष्ठन्ते निरक्षेतिलोक एव चरित्वा पूता
दैवलोकमुपावर्तन्ते एकयोपं तिष्ठन्ते एकधैव यजमाने वीर्यं दधति
निवेशनः सङ्गमनो वसूनामित्याह प्रजा वै पश्वो वसुं प्रजयैवैनं
पशुभिः समर्थयन्ति॥ (२४)

कृतुभिरेषा परांचीरुपाष्टाचत्वारि शत्र॥ ४॥ [४]

पुरुषमात्रेण वि मिमीते यज्ञेन वै पुरुषः सम्मितो यज्ञपुरुषैवैनं
वि मिमीते यावान्पुरुष ऊर्ध्वबाहुस्तावाभवत्येतावद्वै पुरुषे वीर्यं
वीर्यैवैनं वि मिमीते पक्षी भवति न ह्यपक्षः पतितुमरहत्यरक्षिना
पक्षौ द्राघीयाऽसौ भवतस्तस्मात्पक्षप्रवयाऽसि वयाऽसि
व्याममात्रौ पक्षौ च पुच्छं च भवत्येतावद्वै पुरुषे वीर्यं (२५)

वीर्यसम्मितो वेणुना वि मिमीत आग्रेयो वै वेणुः सयोनित्वाय
यजुषा युनक्ति यजुषा कृषति व्यावृत्यै पञ्चवेन कृषति पञ्चा

ऋतवं ऋतुभिरेवैनं कृषति यद्वादशग्वेनं संवथ्सरेणैवेयं वा
अग्नेरतिदाहादबिभेथ्सैतद्विगुणमपश्यत्कृष्टं चाकृष्टं च ततो वा इमां
नात्यदहृद्यत्कृष्टं चाकृष्टं च (२६)

भवत्यस्या अनंतिदाहाय द्विगुणं त्वा अग्निमुद्यन्तुमरहृतीत्याहुर्यत्त्वं
चाकृष्टं च भवत्यग्नेरुद्यत्या एतावन्तो वै पशवोऽद्विपादश्च
चतुष्पादश्च तान् यत्प्राचं उथ्सृजेद्वद्रायापि दध्याद्यदक्षिणा
पितृभ्यो नि धुवेद्यत्प्रतीचो रक्षांसि हन्युरुदीचु उथ्सृजत्येषा वै
दैवमनुष्याणां शान्ता दिक् (२७)

तामेवैनाननूथ्सृजत्यथो खल्विमां दिशमुथ्सृजत्यसौ वा
आदित्यः प्राणमेवैनाननूथ्सृजति दक्षिणा पर्यावर्तन्ते स्वमेव
वीर्यमनुं पर्यावर्तन्ते तस्मादक्षिणोऽर्धं आत्मनो वीर्यावत्तरोऽर्थो
आदित्यस्यैवावृतमनुं पर्यावर्तन्ते तस्मात्परांश्चः पशवो वि तिष्ठन्ते
प्रत्यं च आ वर्तन्ते तिस्त्रस्तिस्त्रः सीताः (२८)

कृषति त्रिवृतमेव यज्ञमुखे वि यातयत्योषधीर्वपति
ब्रह्मणान्नमवं रुन्धेऽर्केऽर्कश्चीयते चतुर्दशभिर्वपति सप्त
ग्राम्या ओषधयः सप्तारण्या उभयोषामवंरुच्या अन्नस्यान्नस्य
वपत्यन्नस्यान्नस्यावंरुच्यै कुष्टे वंपति कुष्टे ह्योषधयः प्रतितिष्ठन्त्यनुसीति
वंपति प्रजात्यै द्वादशसु सीतासु वपति द्वादश मासाः संवथ्सरः
संवथ्सरेणैवास्मा अन्नं पचति यदग्निचि- (२९)

दनंवरुद्धस्याशज्जीयादवंरुद्धेन व्युच्येत् ये वनस्पतीनां
 फलुग्रहंयस्तानिध्मेऽपि प्रोक्षेदनंवरुद्धस्यावंरुच्यै दिग्भ्यो
 लोष्टान्धमस्यति दिशामेव वीर्यमवरुध्यं दिशां वीर्येऽग्निं चिनुते
 यं द्विष्याद्यत्र स स्यात्तस्यै दिशो लोष्टमा हरेदिषुमूर्जमहमित आ
 दद इतीषमेवोर्जं तस्यै दिशोऽवं रुन्धे क्षोधुको भवति यस्तस्यां
 दिशि भवत्युत्तरवेदिमुपं वपत्युत्तरवेद्याङ् ह्यग्निश्चीयतेऽथौ पशवो
 वा उत्तरवेदिः पशुनेवावं रुन्धेऽथौ यज्ञपुरुषोऽनन्तरित्यै॥ (३०)

च भुवत्येतावद्वै पुरुषे वीर्यं यत्कृष्टश्चाकृष्टं च दिख्मीता अग्निचिदव् पश्चविश्शतिश्च॥६॥—[५]

अग्ने तव श्रवो वय इति सिक्ता नि वंपत्येतद्वा अग्नेर्वैश्वानुरस्यं
 सूक्तं सूक्तेनैव वैश्वानुरमवं रुन्धे पुङ्गिर्वै वंपति पञ्चा क्रृतवं
 संवध्सरः संवध्सरोऽग्निर्वैश्वानुरः साक्षादेव वैश्वानुरमवं रुन्धे समुद्रं
 वै नामैतच्छन्दः समुद्रमनु प्रजाः प्र जायन्ते यदेतेन सिक्ता
 निवपति प्रजानां प्रजननायेन्द्रो (३१)

वृत्राय वज्रं प्राहरुद्स त्रेधा व्यभवुध्स्फयस्तृतीयः रथस्तृतीयं
 यूपस्तृतीयं येऽन्तःशरा अशीर्यन्त ताः शर्करा अभवन्तच्छर्करणा ९
 शर्करत्वं वज्रो वै शर्कराः पुशुरग्निर्यच्छर्करणभिरग्निं परिमिनोति
 वज्रेणवास्मै पशून्परि गृह्णाति तस्माद्वज्रेण पशवः परिगृहीतास्तस्माथ्स
 नोपं हरते त्रिसुपाभिः पशुकामस्य (३२)

परि मिनुयाथ्सुप वै शीर्घण्याः प्राणाः प्राणाः पशवः

प्राणेरेवास्मै पशूनवं रुन्धे त्रिणवाभिर्भ्रातृव्यवतस्त्रिवृतमेव वज्रं
सम्भृत्य भ्रातृव्याय प्र हरति स्तृत्या अपरिमिताभिः परि-
मिनुयादपरिमितस्यावरुद्ध्ये यं कामयेतापुशुः स्यादित्यपरिमित्य-
तस्य शर्कराः सिकंता व्यूहेदपरिगृहीत एवास्यं विषूचीन् रेतः
परा सिश्चत्यपुशुरेव भवति (३३)

यं कामयेत पशुमान्स्यादिति परिमित्य तस्य शर्कराः सिकंता
व्यूहेत्परिगृहीत एवास्मै समीचीन् रेतः सिश्चति पशुमानेव भवति
सौम्या व्यूहति सोमो वै रेतोधा रेतं एव तद्वधाति गायत्रिया
ब्राह्मणस्य गायत्रो हि ब्राह्मणस्त्रिषुभां राजन्यस्य त्रैषुभो हि राजन्यः
शंयुं बारहस्पत्यं मेधो नोपानमस्सोऽग्निं प्राविश्वथ् (३४)

सोऽग्नेः कृष्णो रूपं कृत्वोदायत् सोऽश्वं प्राविश्वथसो-
ऽश्वस्यावान्तरशफोऽभवद्यदश्वमाक्रमयति य एव मेधोऽश्वं
प्राविश्वतमेवावं रुन्धे प्रजापतिनाग्निश्वेतव्यं इत्याहुः प्राजापत्यो-
ऽश्वो यदश्वमाक्रमयति प्रजापतिनैवाग्निं चिनुते पुष्करपर्णमुप-
दधाति योनिर्वा अग्नेः पुष्करपर्णं सयोनिमेवाग्निं चिनुतेऽपां
पृष्ठमसीत्युपं दधात्युपां वा एतत्पृष्ठं यत्पुष्करपर्णं रुपेणैवैनदुपं
दधाति॥ (३५)

इन्द्रः पशुकामस्य भवत्यविश्वथस्योनि विश्वतिश्वा॥५॥ [६]

ब्रह्मं जज्ञानमिति रुक्ममुपं दधाति ब्रह्ममुखा वै प्रजापतिः
प्रजा असृजत् ब्रह्ममुखा एव तत्प्रजा यजमानः सृजते ब्रह्मं

जज्ञानमित्याहु तस्माद्ब्रह्मणो मुख्यो मुख्यो भवति य एवं वेदं
ब्रह्मवादिनो वदन्ति न पृथिव्यां नान्तरिक्षे न दिव्यग्निश्चेत्पृथ्वे
इति यत्पृथिव्यां चिन्वीत पृथिवीः शुचाऽप्येत्रौषधयो न
वनुस्पतयः (३६)

प्र जायेन् यदन्तरिक्षे चिन्वीतान्तरिक्षः शुचाऽप्येत्र
वयाऽसि प्र जायेन् यद्दिवि चिन्वीत दिवः शुचाऽप्येत्र
पुर्जन्यो वर्षेद्रुक्भमुपं दधात्यमृतं वै हिरण्यममृतं एवाग्निं चिनुते
प्रजात्यै हिरण्यमयं पुरुषमुपं दधाति यजमानलोकस्य विधृत्यै
यदिष्टकाया आतृण्णमनूपदध्यात्पशूनां च यजमानस्य च प्राणमपि
दध्याद्वक्षिणतः (३७)

प्राश्चमुपं दधाति दाधारं यजमानलोकं न पशूनां च
यजमानस्य च प्राणमपि दधात्यथो खल्विष्टकाया आतृण्णमनूपं
दधाति प्राणानामुथ्सृष्ट्यै द्रुपसश्चस्कन्देत्यभिं मृशति होत्रास्वेवैन्
प्रतिष्ठापयति सुचावुपं दधात्याज्यस्य पूर्णा कार्ष्यमयीं दुधः
पूर्णमौदुम्बरीमियं वै कार्ष्यमय्यसावौदुम्बरीमे एवोपं धत्ते (३८)

तूष्णीमुपं दधाति न हीमे यजुषाऽस्तुमरहति दक्षिणां
कार्ष्यमयीमुत्तरामौदुम्बरीं तस्मादुस्या असावुत्तराज्यस्य
पूर्णा कार्ष्यमयीं वज्रे वा आज्यं वज्रः कार्ष्यो वज्रेणैव
यज्ञस्य दक्षिणतो रक्षाऽस्यपं हन्ति दुधः पूर्णमौदुम्बरीं पशवो

वै दध्यूर्गुदुम्बरः पृशुष्वेवोर्जं दधाति पूर्णं उपं दधाति पूर्णं
एवैन्- (३९)

मुमुष्मिंल्लोक उपं तिष्ठेते विराज्यग्निश्चेत्तुव्यं इत्याहुः सुग्वै
विराज्यस्तुचावुपुदधांति विराज्येवाग्निं चिनुते यज्ञमुखेयज्ञमुखे
वै क्रियमाणे यज्ञः रक्षा॒सि जिघा॑सन्ति यज्ञमुखः
रुक्मो यद्वुक्मं व्याघारयति यज्ञमुखादेव रक्षा॒स्यपं हन्ति
पञ्चभिर्व्याघारयति पाङ्को यज्ञो यावानेव यज्ञस्तस्माद्रक्षा॒स्यपं
हन्त्यक्षण्या व्याघारयति तस्मादक्षण्या पुशवोऽङ्गानि प्र हरन्ति
प्रतिष्ठित्यै॥ (४०)

वनस्पतयो दक्षिणतो धर्त एनं तस्मादक्षण्या पञ्च च॥५॥ [७]

स्वयमातृण्णामुपं दधातीयं वै स्वयमातृण्णेमामेवोपं
धत्तेऽश्वमुपं ग्रापयति प्राणमेवास्यां दधात्यथौ प्राजापत्यो
वा अश्वः प्रजापतिनैवाग्निं चिनुते प्रथमेष्टकोपधीयमाना
पशुनां च यज्ञमानस्य च प्राणमपि दधाति स्वयमातृण्णा
भवति प्राणानामुसृष्ट्या अथौ सुवर्गस्यं लोकस्यानुरव्यात्या
अग्रावग्निश्चेत्तुव्यं इत्याहुरेष वा (४१)

अग्निवैश्वानरो यद्वाह्मणस्तस्मै प्रथमामिष्टकां यजुष्कृतां प्र
यच्छ्रुतां ब्राह्मणश्चोपं दध्यातामग्नावेव तदग्निं चिनुत ईश्वरो वा
एष आर्तिमार्तोर्योऽविद्वानिष्टकामुपुदधांति त्रीन् वरान्दद्यात् त्रयो

वै प्राणाः प्राणानाऽऽ स्पृत्यै द्वावेव देयौ द्वौ हि प्राणावेकं एव देयं एको हि प्राणः पुशुर् (४२)

वा एष यदग्निर्खलु वै पशव् आयवसे रमन्ते दूर्वेष्टकामुपं दधाति पशूनां धृत्यै द्वाभ्यां प्रतिष्ठित्यै काण्डात्काण्डात्प्रोहन्तीत्याहु काण्डेनकाण्डेन ह्येषा प्रतितिष्ठत्येवा नो दूर्वे प्रतं नु सुहस्रेण शतेन चेत्याह साहुसः प्रजापतिः प्रजापतेरास्यै देवलक्ष्मं वै त्र्यालिखिता तामुत्तरलक्ष्माणं देवा उपादधुताधरलक्ष्माणमसुरा यं (४३)

कामयैत वर्सीयान्ध्यादित्युत्तरलक्ष्माणं तस्योपं दध्याद्वर्सीयानेव भवति यं कामयैत पार्षीयान्ध्यादित्यधरलक्ष्माणं तस्योपं दध्यादसुरयोनिमेवैनमनु परा भावयति पार्षीयान्भवति त्र्यालिखिता भवतीमे वै लोकास्यालिखितैभ्य एव लोकेभ्यो भ्रातुव्यमन्तरेत्यङ्गिरसः सुवर्गं लोकं युतः पुरोडाशः कूर्मो भूत्वाऽनु प्रासर्पद् (४४)

यत्कूर्ममुपदधाति यथा क्षेत्रविदञ्जसा नयत्येवमेवैन कूर्मः सुवर्गं लोकमञ्जसा नयति मेधो वा एष पशूनां यत्कूर्मो यत्कूर्ममुपदधाति स्वमेव मेधं पश्यन्तः पशव् उपं तिष्ठन्ते शमशानं वा एतत्क्रियते यन्मृतानां पशूनाऽशीरषाण्युपधीयन्ते यज्ञीवन्तं कूर्ममुपदधाति तेनाशमशानचिद्वास्तुव्यो वा एष यत् (४५)

कूर्मो मधु वाता क्रृतायुत इति दुम्रा मधुमिश्रेणाभ्यनक्ति

स्वदयत्यैवैन् ग्राम्यं वा एतदन्तं यदध्यारण्यं मधु यद्भा
मधुमिश्रेणाभ्युनक्त्युभयस्यावरुच्छै मुही द्यौः पृथिवी च न
इत्याहाऽभ्यामेवैनमुभयतः परि गृह्णाति प्राञ्चमुप दधाति सुवर्गस्य
लोकस्य समष्टै पुरस्तात्प्रत्यश्चमुप दधाति तस्मात् (४६)

पुरस्तात्प्रत्यश्चः पश्वो मेधमुप तिष्ठन्ते यो वा अपनाभिमुग्निं
चिनुते यजमानस्य नाभिमनु प्र विंशति स एनमीश्वरो
हिंसितोरुलूखंलमुप दधात्येषा वा अग्नेर्नाभिः सनाभिमेवाग्निं
चिनुतेऽहिंसाया औदुम्बरं भवत्यूर्गर्वा उदुम्बर ऊर्जमेवावरुन्धे
मध्यत उप दधाति मध्यत एवास्मा ऊर्ज दधाति तस्मान्मध्यत
ऊर्जा भुञ्जत इयद्वति प्रजापतिना यज्ञमुखेन सम्मितमवं
हन्त्यन्मेवाकर्वैष्णव्यर्चोप दधाति विष्णुर्वै यज्ञो वैष्णवा वनस्पतयो
यज्ञ एव यज्ञं प्रतिष्ठापयति॥ (४७)

एव पुश्यमसपदेष यत्स्मात्तस्मांस्मितश्चिंशतिश्च॥ ७॥ [८]

एषां वा एतलोकानां ज्योतिः समृतं यदुखा यदुखामुपदधात्येभ्य
एव लोकेभ्यो ज्योतिरवरुन्धे मध्यत उप दधाति मध्यत एवास्मै
ज्योतिर्दधाति तस्मान्मध्यतो ज्योतिरुपास्महे सिक्ताभिः
पूरयत्येतद्वा अग्नेर्वैश्वानरस्य रूपः रूपेणैव वैश्वानरमवरुन्धे यं
कामयेत् क्षोधुकः स्यादित्यनां तस्योपर्प (४८)

दध्यात्क्षोधुक एव भवति यं कामयेतानुपदस्यदन्तमद्यादिति

पूर्णा तस्योपं दध्यादनुपदस्यदेवान्नमत्ति सुहस्तं वै प्रति पुरुषः
पशूनां यच्छति सुहस्तमन्ये पशवो मध्ये पुरुषशीरुषमुपं दधाति
सवीर्यत्वायोखायामपि दधाति प्रतिष्ठामेवैनद्वमयति व्यृद्धं वा
एतत्प्राणैरमेध्यं यत्पुरुषशीरुषममृतं खलु वै प्राणा - (४९)

अमृतं हिरण्यं प्राणेषु हिरण्यशल्कान्प्रत्यस्यति
प्रतिष्ठामेवैनद्वमयित्वा प्राणैः समर्धयति द्वग्रा मधुमिश्रेण
पूरयति मधुव्योऽसानीति शृतातङ्गेन मेध्यत्वाय ग्राम्यं वा
एतदन्तं यदध्यारण्यं मधु यद्वग्रा मधुमिश्रेण पूरयत्युभयस्यावरुद्धै
पशुशीरुषाण्युपं दधाति पशवो वै पशुशीरुषाणि पशूनेवावरुन्धे यं
कामयेतापुशः स्यादिति (५०)

विषूचीनानि तस्योपं दध्याद्विषूच एवास्मात्पशून्दधात्यपशुरेव
भवति यं कामयेत पशुमान्स्यादिति समीचीनानि तस्योपं
दध्याअस्मीचं एवास्मै पशून्दधाति पशुमानेव भवति
पुरस्तात्प्रतीचीनमश्वस्योपं दधाति पश्चात्प्राचीनमृषभस्यापशवो वा
अन्ये गोअश्वेभ्यः पशवो गोअश्वानेवास्मै समीचो दधात्येतावन्तो
वै पशवो (५१)

द्विपादश्च चतुष्पादश्च तान् वा एतद्वग्रौ प्र दधाति
यत्पशुशीरुषाण्युपदधात्युमुमारण्यमनुं ते दिशामीत्याह ग्राम्येभ्यं
एव पशुभ्यं आरण्यान्पशूञ्चमनूर्थ्यजति तस्माअस्मावत्पशूनां
प्रजायमानानामारण्याः पशवः कर्नीयाऽसः शुचा ह्यताः

सर्पशीरुषमुप॑ दधाति॒ यैव सुर्पे॑ त्विषिस्तामेवाव॑ रुन्धे॑ (५२)

यथसंमीचीन॑ पशुशीरुषैरुपदध्याद्वाम्यान्पशून्द॑शुंका॒
स्युर्यद्विषूचीनंमारुण्यान् यजुरेव वेदेदव॑ तां त्विषिर॑ रुन्धे॑ या॒
सुर्पे॑ न ग्राम्यान्पशून् हिनस्ति॑ नाऽरुण्यानथो॑ खलूपधेयमेव॑
यदुपदधाति॑ तेन॑ तां त्विषिमव॑ रुन्धे॑ या॑ सुर्पे॑ यद्यजुर्वदति॑ तेन॑
शान्तम्॥ (५३)

ऊनान्तस्योप॑ प्राणाः स्यादिति॑ वै पशवो॑ रुन्धे॑ चतुश्चत्वारिंशत्ता॑॥६॥ [९]

पशुर्वा॑ एष यदुग्निर्योनिः॑ खलु॑ वा एषा॑ पशोविं क्रियते॑
यत्प्राचीनंमैषकाद्यजुः॑ क्रियते॑ रेतो॑पस्या॑ अपस्या॑ उप॑ दधाति॑
योनावेव रेतो॑ दधाति॑ पश्चोप॑ दधाति॑ पाङ्गो॑ः॒ पशवः॑ पशूनेवास्मै॑
प्र जनयति॑ पश्च॑ दक्षिणतो॑ वज्रो॑ वा अंपस्या॑ वज्रेणैव॑ युजस्य॑
दक्षिणतो॑ रक्षाऽङ्गस्यप॑ हन्ति॑ पश्च॑ पश्चात्॑ (५४)

प्राचीरुप॑ दधाति॑ पश्चाद्वै॑ प्राचीन॑ रेतो॑ धीयते॑
पश्चादेवास्मै॑ प्राचीन॑ रेतो॑ दधाति॑ पश्च॑ पुरस्तात्प्रतीचीरुप॑
दधाति॑ पश्च॑ पश्चात्प्राचीस्तस्मात्प्राचीन॑ रेतो॑ धीयते॑
प्रतीची॑ः॒ प्रजा॑ जायन्ते॑ पश्चौत्तरतश्छन्दस्या॑ः॒ पशवो॑ वै॑
छन्दस्या॑ः॒ पशूनेव प्रजातान्थ्वमायतनमभि॑ पर्यहृत इयं॑ वा॑
अग्नेरतिदाहादबिभेष्टैता - (५५)

अंपस्या॑ अपश्युत्ता॑ उपाधत्तु॑ ततो॑ वा इमां॑ नात्यदहृददपस्या॑

उपदधौत्यस्या अनंतिदाहायोवाच हेयमददिथ्स ब्रह्मणान्नं यस्यैता
उपधीयान्ते य उ चैना एवं वेददिति प्राणभूत् उप दधाति रेतस्येव
प्राणान्दधाति तस्माद्वदन्प्राणन्पश्यञ्छृण्वन्पशुर्जायते उयं पुरो (५६)

भुव इति पुरस्तादुप दधाति प्राणमेवैताभिर्दधारायं
दक्षिणा विश्वकर्मति दक्षिणतो मनं एवैताभिर्दधारायं
पश्चाद्विश्वव्यचाङ्गा इति पश्चाच्क्षुरेवैताभिर्दधारेदमुत्तराथ्सुवरित्युत्तरतः
श्रोत्रमेवैताभिर्दधारेयमुपरि मृतिरित्युपरिष्टाद्वाचमेवैताभिर्दधार
दशंदशोप दधाति सवीर्यत्वायांक्षण्यो- (५७)

प दधाति तस्मादक्षण्या पशवोऽङ्गानि प्र हरन्ति प्रतिष्ठित्यै
याः प्राचीस्ताभिर्विसिष्ठ आर्द्धोद्या दक्षिणा ताभिर्भरद्वाजो
याः प्रतीचीस्ताभिर्विश्वामित्रो या उदीचीस्ताभिर्जर्जमदग्निर्या
ऊर्ध्वास्ताभिर्विश्वकर्मा य एवमेतासामृद्धिं वेदर्द्धोत्येव य आसामेवं
बन्धुतां वेद बन्धुमान्भवति य आसामेवं कूसुं वेद कल्पते- (५८)

इस्मै य आसामेवमायतनं वेदाऽयतनवान्भवति य आसामेवं
प्रतिष्ठां वेद प्रत्येव तिष्ठति प्राणभूतं उपधाय संयतं उप दधाति
प्राणानेवास्मिन्द्यित्वा संयद्धिः सं यच्छति तथसंयताः संयत्वमथो
प्राण एवापानं दधाति तस्मात्प्राणापानौ सं चरतो विषूचीरुपं दधाति
तस्माद्विष्वश्वौ प्राणापानौ यद्वा अग्नेरसं यत्- (५९)

मसुवर्ग्यमस्य तथसुवर्ग्योऽग्निर्यथ्सं यत् उपदधाति
समेवैनं यच्छति सुवर्ग्यमेवाकरूपविर्वयः कृतमयानामित्याहृ

वयोर्भिरेवायानवं रुन्धेऽयैर्वयाऽसि सर्वतो वायुमर्तीर्भवन्ति
तस्माद्य एव सर्वतः पवते॥ (६०)

पुश्चादेताः पुरोऽक्षया कल्पतेऽस्ते यत् पञ्चत्रिंशत्ता॥७॥ [१०]

गायुत्री त्रिष्टुजगत्यनुष्टुक्पङ्गा सुह। बृहत्युष्णिहा
कुकुथ्मूचीभिः शिम्यन्तु त्वा। द्विपदा या चतुष्पदा त्रिपदा
या च षट्पदा। सछन्दा या च विच्छन्दः सूचीभिः शिम्यन्तु
त्वा। महानांमी रेवतयो विश्वा आशाः प्रसूवरीः। मेघ्या विद्युतो
वाचः सूचीभिः शिम्यन्तु त्वा। रुजुता हरिणीः सीसा युजो
युज्यन्ते कर्मभिः। अश्वस्य वाजिनस्त्वचि सूचीभिः शिम्यन्तु त्वा।
नारी- (६१)

स्ते पलयो लोम् वि चिन्वन्तु मनीषया॥। देवानां पलीर्दिशः
सूचीभिः शिम्यन्तु त्वा। कुविदङ्गं यवमन्तो यवं चिद्यथा दान्त्यनुपूर्व
वियूया। इहेहैषां कृणुत् भोजनानि ये ब्रह्मिषो नमोवृक्तिं न
जग्मुः॥ (६२)

नारीञ्जिंशत्ता॥२॥ [११]

कस्त्वा छ्यति कस्त्वा वि शास्ति कस्ते गात्राणि शिम्यति। क
उ ते शमिता कविः। ऋतवस्त ऋतुधा परुः शमितारो वि शासतु।
संवथ्सरस्य धायसा शिर्माभिः शिम्यन्तु त्वा। दैव्या अध्वर्यवस्त्वा
छ्यन्तु वि च शासतु। गात्राणि पर्वशस्ते शिमाः कृणवन्तु शिम्यन्तः।

अर्धमासाः परुषे ते मासौश्च्यन्तु शिम्यन्तः। अहोरात्राणि मूरतो
विलिष्टः (६३)

सूदयन्तु ते। पृथिवी तेऽन्तरिक्षेण वायुश्छुद्रं भिषज्यतु।
द्यौस्ते नक्षत्रैः सुह रूपं कृणोतु साधुया। शं ते परेभ्यो गत्रेभ्यः
शमस्त्ववरेभ्यः। शमस्थभ्यो मञ्जभ्यः शमु ते तुनुवे भुवत्॥ (६४)

विलिष्टत्रिःशब्दः २॥ [१२]

विष्णुमुखा अनंपते यावती वि वै पुरुषमात्रेणाग्ने तव श्रवो ब्रह्म जज्ञानः स्वयमातृणामेषां वै
पशुगायुत्री कस्त्वा द्वादशा॥१२॥

विष्णुमुखा अपचितिमान् वि वा एतावग्ने तव स्वयमातृणां विष्णुचीनानि गायुत्री चतुः पष्ठिः॥६४॥

विष्णुमुखास्तुनुवे भुवत्॥

हरिः ॐ॥

॥कृष्ण-यजुर्वेदीय-तैत्तिरीय-संहितायां पश्चमकाण्डे द्वितीयः प्रश्नः
समाप्तः॥५-२॥